

УДК. 378.126:159.9.116

Раєвська І.М.

Психолого-педагогічні підходи до розуміння сутності дослідницьких умінь педагога

У статті проаналізовано різні підходи до визначення понять «уміння», «дослідницькі уміння» та запропоновано авторське тлумачення поняття «дослідницькі вміння вчителів».

Ключові слова: уміння, дослідницькі вміння, педагог.

Загальна тенденція розвитку сучасного світу така, що дослідницькі уміння стають невід'ємною частиною будь-якої професії. Тому і дослідницька поведінка в сучасному світі розглядається як одна з важливих характеристик особистості, що входить в структуру уявлень про професіоналізм у будь-якій сфері діяльності, і навіть ширше - як стиль життя сучасної людини.

У педагогічних дослідженнях В.Загвязинського, В. Сластьоніна, В.Олійника, Н.Протасової, А.Зубка, Т.Сорочан критично переосмислено систему вдосконалення педагогічної діяльності вчителя, яка передбачає формування окремих умінь, якостей особистості. Науковці акцентують увагу на необхідності розробки нових підходів, які б обумовили вибір науково обґрунтованих засобів, форм і методів цілісного перетворення діяльності вчителя для забезпечення необхідної якості сучасної освіти.

На вирішення означеної проблеми у педагогічній науці існують різні точки зору, які не суперечать, а доповнюють один одного. Так, Є.Бондаревська виділяє фактори, що сприяють вирішенню проблеми вдосконалення педагогічної діяльності, головними серед яких вважає інноваційну діяльність, педагогічну творчість та дослідницький пошук.

Аналіз наукових досліджень З.Васильєвої, С.Краєвського, Ю.Кулюткина, А.Маркової, Г.Сухобської, М.Поташника, Л.Коржової, Т.Шамової та ін. з проблеми підготовки вчителів до дослідницької діяльності свідчить про різні напрями в її вивченні. Перевагу дослідницьким умінням у професійній підготовці фахівців надають В.Андрєєв, С.Балашова, В.Борисов, І.Каташинська, В.Литовченко, Н.Недодатко, Н.Яковлева, при цьому особливу увагу приділяють розкриттю технології формування дослідницьких умінь учителя (С.Архангельський, В.Загвязінський, В.Сластьонін).

Останнім часом збільшилося число публікацій, присвячених вивченню особливостей формування дослідницьких умінь у системі післядипломної педагогічної освіти (В. Базелюк, З.Шершньова, Т.Шипілова, і ін.). Основна ідея даних підходів полягає в можливості вдосконалення педагогічної діяльності вчителя на основі розвитку дослідницьких умінь. Як показав аналіз даних робіт, в умовах розвитку освітніх установ та впровадження інноваційних технологій роль дослідницьких умінь в педагогічній діяльності стає надзвичайно високою.

Попри важливе наукове і практичне значення згаданих досліджень, окремі аспекти проблеми, що розглядаються, можуть мати подальше вирішення. Зокрема, потребують уточнення поняття «дослідницькі уміння вчителя».

Метою статті є розгляд і уточнення сутності поняття «уміння» та визначення змісту поняття «дослідницькі уміння».

Проблема формування й розвиток вмінь широко обговорюється у психолого-педагогічній літературі, але однозначне визначення цих категорій відсутнє ще з початку розробки їх відомими психологами Д.Кеттеллом, Е.Торндайком, П.Гальперіним, О.Леонтьєвим, С.Рубінштейном, а пізніше Р.Немовим та ін.

В межах нашого дослідження дотримуємося тієї думки, що у визначенні будь-якого поняття потрібно виходити:

– з природи, сутності педагогічного явища, факту, процесу;

– напрацювання вчених, які досліджували це явище і ввели в науковий обіг цей термін;

– етимології слова, що вживається для означення, оскільки його сутність носить історичний характер, воно є відбитком думок іноді декількох поколінь.

Як відомо, вміння – це і елементарний рівень виконання дій, і майстерність людини в у будь-якому виді діяльності. Розрізняють вміння, що йдуть услід за знаннями і першим досвідом дій, і уміння, що виражають той або інший ступінь майстерності у будь-якій діяльності, що виникає після вироблення навичок. Елементарні вміння - це дії, що виникли на основі знань в результаті наслідування діям або самостійних проб і помилок у обігу з предметом. Уміння-майстерність виникає на основі вже вироблених навичок і широкого кола знань. Тож уміння є основою майстерності і творчості людини, тобто можна стверджувати, що вміння – це творчі дії, які пов'язані з творчим мисленням і відображають спроможність та готовність людини до виконання певних дії.

Традиційно вміння розглядаються як результат оволодіння новою дією (або способом діяльності), що базується на певному знанні та використанні його у процесі вирішення певних завдань. У психологічному словнику зазначається, що вміння - це освоєний суб'єктом спосіб виконання дії, що забезпечується сукупністю придбаних знань і навичок. Уміння формуються шляхом вправ і створюють можливість виконання дії не тільки в звичних умовах, але і в таких, що змінилися [14, с.554]. Виходячи з цього можемо стверджувати, що успіх будь-якої діяльності буде залежати від уміння її виконувати та передбачає вироблення відповідних умінь і навичок користуватися ними для досягнення поставленої мети.

У словнику С.Ожегова [9, с. 832] вміння трактується як навичка у певній справі, досвід. Якщо вміння – це навичка, яка формується з досвідом, то вона є наслідком виконання дій, які неможливі без виконання певної діяльності. Діяльність включає усвідомлення мети і умов дії, вибір способів

досягнення мети, виконання і результат дії. Тобто, дія якнайповніше відображає сутність поняття «вміння».

У дослідженнях Н.Кузьміної, К.Платонова, В.Теплова та інших доведено діалектичний взаємозв'язок умінь з психологічними особливостями особистості: здібностями, спрямованістю, потребами, вольовими якостями і характерологічними рисами. Вони стверджують, що будь-які вміння не відтворюються кожного разу заново з усіма їх компонентами, а формуються на основі переносу вже існуючих знань, уявлень, навичок, пристосовуючи їх до нових умов. Нові елементи формуються лише тоді, коли вони відсутні в дії у нестандартних умовах.

Як визначає Ю.Бабанський, вміння це усвідомлене оволодіння якимись прийомами діяльності. На думку Б.Ломова, вміння – це система знань плюс система навичок, що виявляється при вирішенні нових завдань і включає в себе момент творчості [6, с.121]. Н.Якса стверджує, що вміння – це готовність свідомо та самостійно виконувати практичні і теоретичні дії на основі засвоєних знань, життєвого досвіду, набутих навичок [15]. Б.Теплов пов'язує вміння з майстерністю, здатністю методично працювати, використовувати наявні знання для досягнення своїх цілей. Автор зазначав, що хороший майстер тим і відрізняється від людини, яка тільки вміє виконувати певну справу тим, що він володіє великою кількістю прийомів і може застосовувати будь-який з них в залежності від певних обставин [13, с.177]. Ми погоджуємося з висловленими позиціями дослідників, які вважаємо методологічними засадами нашого дослідження, і повністю згодні з думкою Г.Костюка, який стверджує, що існує стільки вмінь, скільки є різних конкретних видів діяльності людини [5, с.40].

Згідно наукових висновків дослідників означеної проблеми, істотною особливістю вмінь є їх узагальненість, внаслідок чого вони з успіхом реалізуються у мінливих і різноманітних ситуаціях. Так, В.Сластьонін всі педагогічні вміння об'єднує в чотири групи:

- вміння «переводити» зміст об'єктивної педагогічної дійсності, об'єктивного процесу виховання в конкретні педагогічні завдання, тобто

вивчення (діагностика) особистості і колективу для визначення рівнів їх готовності до оволодіння новими знаннями і проектування їх розвитку на основі діагностики, виділення пріоритетних освітніх, виховних і розвиваючих завдань;

- уміння збудувати і реалізувати логічно завершену педагогічну систему (від планування навчально-виховних завдань, відбору змісту освітнього процесу до вибору форм, методів і засобів його організації);
- уміння виділяти і встановлювати взаємозв'язки між різними компонентами і чинниками виховання, приводити їх в дію; створювати необхідні матеріальні, матеріально-психологічні, організаційні, валеологічні та інші умови, забезпечувати зв'язки школи з оточуючим середовищем; активізувати особистість школяра, розвивати його діяльність так, щоб переводити його з об'єкта в суб'єкт виховання; організовувати спільну діяльність і таке інше;
- уміння враховувати і оцінювати результати педагогічної діяльності, тобто здійснювати самоаналіз і аналіз освітнього процесу, результати діяльності вчителя, а також визначати наступний комплекс пріоритетних педагогічних завдань [12, с. 42].

Підсумовуючи результат теоретичного аналізу ми робимо висновок про те, що «вміння» розглядаються науковцями: як система взаємопов'язаних дій (А.Алексюк, О.Леонтьєв); як здатність людини виконувати будь-яку діяльність (Ю.Бабанський, В.Якса, В.Козаков); як процес удосконалення будь-якої діяльності (А.Акімова, Л.Ведерникова, Н.Яковлева); як спосіб виконання дії (Ф.Гоноболін, А.Деркач); як здатність використовувати знання й навички (В.Сластьонін, І.Раченко); як дія-операція (М.Дьяченко, Л.Кандибович); як творча дія (Б.Ломов, К.Платонов, А.Зарудна); як майстерність, здатність творчо працювати (Д.Пойа).

Як бачимо, у наукових висновках дослідників, так само як і у визначеннях дефініції «вміння», загальним є те, що вони формуються і виявляються тільки у дії. Таким чином, можемо стверджувати, що в основі формування та розвитку вмінь лежать знання теоретичних основ дій (поняття, теорії, законів), змісту, послідовності та способів їх виконання, правило.

Разом із тим, аналіз сучасних наукових досліджень В.Шадрікова, Г.Суходольського, В.Якуніна дозволив виділити узагальнені психолого-педагогічні положення, які характеризують властивості педагогічної діяльності: нормативної і креативної. Під нормативною діяльністю розуміється діяльність за зразком, яка включає нормативні технології, що приводять до єдиного результату. За допомогою креативної діяльності продукується щось нове, відсутнє раніше, на основі опрацювання і реорганізації наявних знань, умінь і навичок [8]. Перехід від нормативності до креативності пов'язаний з аналізом і синтезом, узагальненням, висуненням цілей, припущень, вибором рішень. Інтенсивність переходу від готовності вирішувати педагогічні завдання певного рівня до компетентного вирішення різнорівневих завдань пов'язана з оволодінням узагальненими дослідницькими вміннями. Отже, дослідницькі вміння є «інструментом» творчих актів і забезпечують перехід від нормативної діяльності до креативної. Це підтверджується і дослідженнями В.Романенка, В.Нікітіної, у яких доведено, що дослідницькі вміння «забезпечують технічну сторону творчої діяльності», тобто є основою для прийняття нового рішення. За їх визначенням, дослідницькі вміння – це «творчі вміння, які відносяться до навчального і професійно значущого рівня діяльності студента та спеціаліста» [10, с.34].

Аналізуючи творчу діяльність вчителя І.Лернер виділяє в ній три глобальні сфери: дослідницьку роботу в галузі педагогіки чи викладацької дисципліни; конструкторську діяльність у сфері прийомів, методів і засобів навчання; творчі підходи у процесі організації і здійснення навчання і виховання дітей [7]. Особливу увагу автор зосереджує на необхідності «спрямування вчителя на постійне ведення дослідницької роботи», підкреслюючи, що дослідження навіть вузьких тем відображається на загальному рівні його підготовки, формуванні педагогічної майстерності, де дослідницькі вміння виступають ланцюгом нормативної та креативної діяльності вчителя. Аналізуючи розвиток дослідницьких умінь учителя в процесі підвищення його кваліфікації Л.Горбунова вважає, що дослідницькі вміння виявляються і розвиваються у вчителя при наявності особистісної

аналітичної спрямованості на професійно-педагогічну діяльність. Дослідницька позиція для вчителя, вважає вона, – це, перш за все, прогнозування педагогічної діяльності, програвання різних варіантів навчально-виховних впливів, оцінка їхньої ефективності. Дослідницькі вміння виявляються і розвиваються у вчителя, вважає Л. Горбунова, при наявності аналітичної спрямованості його особистості по відношенню до професійної діяльності, яка виникає тільки в ситуаціях, коли він відчуває реальні проблеми і не має в своєму арсеналі способів їх вирішення [3].

Іншої думки дотримується І.Романовська, стверджуючи, що дослідницька позиція являє собою сукупність трьох компонентів: афективного, когнітивного, поведінкового [11]. Афективний компонент характеризується сукупністю мотиваційно-ціннісних відносин до дослідницької діяльності в професійній сфері, а також дослідницької спрямованості особистості педагога, що спонукають до пошукової діяльності. Когнітивний - включає такі показники: глибокі і міцні знання в галузі теорії та методології педагогіки; розвинений науковий стиль мислення, методологічну рефлексію. Поведінковий компонент позиції дослідника проявляється в сформованості дослідницьких умінь і навичок, необхідних для успішного і результативного проведення пошукової роботи.

В.Андрєєв визначає дослідницькі вміння як уміння застосовувати відповідний прийом наукового методу в умовах вирішення навчальної проблеми, виконання дослідницького завдання [1,с.45]. На думку С.Бризгалової [2,с.57], дослідницькі вміння трактуються як спосіб реалізації «окремої діяльності». І.Зимня, О.Шашенкова вважають, що дослідницькі вміння – це здатність до самостійних спостережень, дослідів, пошуків, що набуває індивід у процесі вирішення дослідницьких завдань [4,с.34].

Як бачимо, у психолого-педагогічній науці існує декілька підходів до визначення сутності досліджуваного нами утворення. Об'єднавши найбільш значущі для нашого дослідження ми вважаємо, що дослідницькі вміння – це складне, комплексне і багатогранне особистісне утворення, що дозволяє

виконати дослідницьку або професійну діяльність і формується за допомогою дослідницької діяльності при наявності відповідних знань, умінь і навичок.

У контексті дослідження ми визначаємо дослідницькі уміння вчителів як сукупність інтелектуальних і практичних дій, що забезпечують здатність особистості до самостійних спостережень, узагальнення, аналізу процесів і явищ дійсності; до набуття нових знань і застосування їх відповідно до окресленої мети дослідницької або професійної діяльності.

Дослідницькі вміння базуються на здатності вчителів усвідомлено здійснювати дії щодо пошуку, відбору, переробки, аналізу, проектування та підготовки результатів пізнавальної діяльності, спрямованої на виявлення (створення, відкриття) об'єктивних закономірностей процесу навчання.

Все викладене дає можливість зробити висновок про те, що вчитель, який володіє дослідницькими вміннями, здатний активно і незалежно мислити, шукати нові варіанти вирішень педагогічних ситуацій, зможе організувати процес навчання в школі на належному рівні, що відповідатиме вимогам сучасного суспільства.

Перспективи подальшого дослідження можуть полягати у визначенні структури дослідницьких умінь.

Література:

1. Андреев В.И. Эвристическое программирование учебно–исследовательской деятельности. – М.: Высшая школа, 1981. – 240 с.
2. Брызгалова С.И. Формирование в вузе готовности учителя к педагогическому исследованию: теория и практика : монография / С.И. Брызгалова. – Калининград, 2004. – 151 с.
3. Горбунова Людмила Леонидовна. Развитие исследовательских умений учителя в процессе повышения квалификации: дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. Л. Горбунова; НИИ ООВ АПН СССР. - Л., 1988. - 205 с.: ил. - Библиогр.: с. 140-156

4. Зимняя И. А. Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности / И.А.Зимняя, Е. А.Шашенкова - Ижевск, 2001. – 103с.
5. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. — М., 1988. -210с.
6. Петровский А. В. Хрестоматия по психологии. — М.: Просвещение, 1977. — 526 с.
7. Лернер И. Я. Поисковые задачи в обучении как средство развития творческих способностей // Научное творчество. – М.: Наука, 1969. – 413 с.-С.48
8. Моляко В.О. Психологічне дослідження проблем функціонування стратегій творчої діяльності, творчої обдарованості та психологічної грамотності // Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України /За ред. акад. С.Д. Максименка. – К.: Нора-Друк, 2001. – Випуск 21. – 296с.
9. Ожегов С. Словарь русского языка / С. Ожегов. – М. : Мысль, 1968. – 367 с.
10. Романенко В.Н., Никитина Г.В. Основы исследовательской работы. М. -СПб.: СПбГАСУ, 1995. - 165 с.
11. Романовская И.А. Структура исследовательской позиции будущих учителей // Современные наукоемкие технологии. – 2010. – № 10 –С. 127-131 *URL: www.rae.ru/snt/?section*
12. Слостенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Слостенина. М.: Академия, 2002. С.146.
13. Теплов Б.М. О культуре научного исследования // Избранные труды: В2Т. – М., 1985. – Т. 2.
14. Шапар В.В. Психологічний тлумачний словник. –Х.: Прапор, 2004. - 640с.
15. Якса Н.В. Основы педагогічних знань: Навч. Посіб. –К.: Знання. - 2007. –вища освіта ХХІ ст.. –с.127

Раевская И. Н.

**Психолого-педагогические подходы к пониманию сущности
исследовательских умений педагога**

В статье проанализированы различные подходы к определению понятий «умения», «исследовательские умения» и предложено авторское толкование понятия «исследовательские умения учителей».

Ключевые слова: умение, исследовательские умения, педагог.

Raevskaya I.

**Psychological and pedagogical approaches to the understanding of research
skills teacher**

The paper explores different approaches to the concepts of "skill", "research skills" and proposed copyright interpretation of "research skills of teachers."

Keywords: skills, research skills, a teacher.